

זמן שקיעת החמה בירושלים

הדברים דלהלן התלבנו עם כמה ת"ח, והתבררו הדק היטב עם הג"ר אברהם סימפולינסקי שליט"א, שמבין היטב בעניינים אלו בסברא ישרה, והוא כבר העלה את הדברים בהרחבה ובבהירות בספרו "חסד לאברהם". והוא גם ביקש לפעול בענין זה, לתועלת הרבים, ולאפרושי מאיסורא.

ולפני שנתחיל, יש לציין, כי מה שנכתוב בע"ה, הוא **גם בלא** ספקו דמרן הגרא"ז מלצר זצ"ל (מובא להלן) שבאמת יש שחששו לזה. ועוד יש לציין כי **לא** נכנסנו כלל לענין נוסף, אשר לפני כ-20 שנה, היו שחלקו על הענין של "ניכוי הרים" ורצו להקדים את השקיעה בירושלים, ב-10 דק' ויותר, מחמת הסתרת ההרים, ורצו לעשות לכל שכונה לוח נפרד, לפי הסתרת ההרים שממולה. ואחרים חלקו על כך בהחלט, והוכיחו והכריחו את הענין של "ניכוי הרים", וכפי שנכתוב בהמשך, בע"ה. (אם לא משום חומרא והרחקה, וכדאיתא בשבת ל"ה, אתון דלא קים לכו בשיעורא דרבנן וכו'). ואנחנו **לא** באנו כלל לדון כאותם שרצו להקדים כך, אלא באנו להוכיח כי יש לקבוע לכל העיר את זמן השקיעה, בזמן השקיעה המישורית, [ואע"פ שבכל מקום יש לעשות "ניכוי הרים"], ומהטעם שנבאר בע"ה. ולכן יש לשים לב כי דברינו אינם שייכים כלל לפולמוס זה שהתעורר בזמנו.

[תוכן העניינים: א. בירור הענין, והתמיהה על "שיטת הלוחות". ב. התפתחות הלוחות, והאם היתה הוראה כזו מגדולי ישראל. ג. בירור על "מנהג ירושלים" בזה. ד. היחס של גדולי ישראל ללוח. ה. סיכום, ולמעשה.]

א. ונקדים בקיצור. הנה האופן הפשוט לקביעת זמן השקיעה [ונף החמה], הוא כפי השקיעה המישורית, והיינו כאילו אין הקדמה או איחור ע"י הפרש הגובה שבין העיר לאופק, אלא כאילו העיר והאופק בגובה שווה. וזהו החישוב המוסכם על בעלי הלוחות, לענין קביעת שעות היום שמהנף ועד השקיעה, כיון שע"י הזמן שמהנף עד חצות ושמחצות עד השקיעה, שווה, וחצות הוא בדיוק בסוף שעה שישית. וכמו"כ לענין זמן השקיעה עצמה, [וכן לענין הנף], רבים מבעלי הלוחות בערי הארץ, ובחוץ לארץ, קובעים כפי השקיעה המישורית, וכן המנהג בב"ב ובת"א ובצפת ועוד, [ולא מאחרים את השקיעה מחמת גובה העיר מהים].

אך בירושלים, בעלי הלוחות [הגרי"מ טוקציינסקי זצ"ל והר"מ שפירא זצ"ל ויבלחט"א הגר"י מנת שליט"א] קובעים את זמן השקיעה בירושלים **כחמש** דק' אחרי השקיעה המישורית. והוא מחמת גובה העיר [800 מ'] ביחס לאופק, שהוא בים. [הערה: זמני הרב טוקציינסקי מקדימים לזמני הרב מנת (שבולח הנפוף "עיתים לבינה") בין דקה אחת ל-3 דק', וזאת מחמת חוסר דיוק של לוח טוקציינסקי (מכמה סיבות), אבל בעיקר השיטה אין הבדל ביניהם].

ויסוד הסברא הוא, דכל שבפועל השמש נראית, אע"פ שכבר היתה השקיעה המישורית, נחשב עדיין יום. ובאמת מרן הגרא"ז מלצר זצ"ל נסתפק בזה, [במכתבו להגרי"מ ט, ונדפס באבן האזל ה' ק"ש] דשמא לעולם אין לאחר את השקיעה אחרי השקיעה המישורית, אע"פ שרואים בפועל את השמש, כיון שהיא באמת כבר מתחת האופק, והיא כבר ירדה מחצי הכדור העליון, לחצי הכדור התחתון. אך אע"כ בעלי הלוחות נוקטים בזה לקולא, ומאחרים את השקיעה, וכנ"ל. והוכיחו שיטתם בעיקר מסתימת לשונות הגמ' והפוסקים. וגם מסברא, דרחוק מאד לומר דיחשב ספק לילה כשהשמש נראית לנו.

אך דא עקא, שבמציאות **אין השמש נראית כלל** אחרי השקיעה המישורית, [ואף נסתרת כמה דק' קודם לכן], חוץ ממקומות מסוימים בבית וגן ובגילה, בזמנים מסוימים בשנה. וזאת מחמת שבצד המערבי של העיר, יש את הר הקסטל וההרים הסמוכים לו, החוסמים את זוית הראיה האלכסונית

שמהעיר לים. ובאמת שברוב העיר גם לולא הרים אלו לא היתה השמש נראית אחרי השקיעה המישורית, וזאת מחמת רוחב העיר בעצמה. עיין להלן.

אלא שבעלי הלוח "מצרפים" את הענין של "ניכוי הרים". והיינו, שמנכים את הרי המערב כמאן דליתנייהו, ו"כאילו" השמש עדיין נראית. והגר"י מנת שליט"א בספרו "זמני הלכה למעשה" האריך בטוטו"ד להוכיח ש"מנכים" הרים המסתירים את השקיעה. וע"פ זה, גם בירושלים "מנכים" את ההרים, ומאחרים את השקיעה.

ולענ"ד, "צירוף" זה תמוה, ואינו מובן כלל! כי הן אמנם עיקר ענין "ניכוי הרים" הוא מוכח, וכמו שהאריך הרב מנת להוכיח מראשונים בגמרא דטבריא, ומפוסקים. ובאמת הוא מוכרח מצד עצמו, דאלי"כ בעיר היושבת תחת ההר או בעשתרות קרנים, תהיה השקיעה בעוד היום גדול, וזה לא יתכן.

אלא שהם חשבו והבינו דענין זה של "ניכוי הרים", הגדרתו הוא, שמתייחסים להרים כ"הפרעה חיצונית", וכאילו הם "שקופים" או "אינם קיימים". ולכן גם בנידון זה, שכבר היתה השקיעה המישורית, ס"ל לנכות את ההרים, ואע"פ שה"ניכוי" נעשה **מתחת** גובה העיר.

אך לענ"ד, הגדרה זו, אינה מובנת כלל, דהא באמת כך מבנה הארץ כברייתה, ואיך יתכן "לא להתייחס" להרים, ולהחשיבם "כאילו אינם קיימים". ועוד, אם זאת היא ה"הגדרה" של "ניכוי הרים", מה נאמר בעיר היושבת **בעמק**, כמו ים המלח או טבריא, דאין ההסתרה מחמת "הר" שנוכל לומר שהוא כ"הפרעה חיצונית", אלא שהעיר עצמה עמוקה משאר הארץ, וההסתרה היא ע"י המישור הרגיל שסביבות העיר, ואין כאן "הרים" לנכות, ולהחשיבם כ"הפרעה חיצונית". והרי ברור שגם במקומות כאלו, לא תוקדם השקיעה מזמן שכבר לא רואים את השמש בעיר.

ועל כרחך כל ענין "ניכוי הרים" הוא מהבנה שונה לחלוטין. והוא, משום דלעולם אין להקדים את השקיעה **לפני** השקיעה המישורית, שהיא השקיעה האמיתית, משום שאז השמש יורדת מזוית **שמעל** האופק, אל **מתחת** האופק, ואז השמש נמצאת בזוית ישרה, במעלה 0, [והיא השקיעה הקובעת לענין חישוב שעות היום, גם לדעת בעלי הלוח, וכנ"ל], ומה שהשמש נסתרת קודם לכן, כשהיא עדיין בזוית אלכסונית כלפי מעלה, זה נחשב כ"הסתרה בעלמא", ואין זה "שקיעה", כיון שהיא עדיין **מעל** האופק האמיתי, ולא שקעה.

ומעתה, אין לנו ב"ניכוי הרים" אלא שלא להקדים את השקיעה **לפני** השקיעה המישורית. אבל **אחרי** שכבר היתה השקיעה המישורית, הרי שאף אם ננקוט שכל עוד שהשמש נראית לא נחשב עדיין שקיעה, ודלא כספקו דהגראז"מ צ"ל, -זהו רק אם רואים **בפועל** את השמש, אבל אם יש הרים המסתירים, ואינה נראית, **הרי אינה נראית!** ואין שום סברא לאחר את השקיעה, ואין שום הבנה ושום מקור, לומר כאן את הענין של "ניכוי הרים".

ונוסיף ונחדד את הענין. דהנה הדבר ידוע ומוסכם שגובה המקום אינו מאחר את השקיעה, ובארץ שכולה גבוהה אלפי מטרים מעל פני הים, כגון במדינת מקסיקו, לא תתאחר השקיעה כלל. וכמו"כ סימני ההכסף וכו' הם במקום הגבוה כמו במקום הנמוך. וההשפעה היחידה של הגובה, היא רק כשנוצרת "זוית ראייה". דהיינו, כשהעיר יושבת בהר, ולפניה יש מדרון, שאז נוצרת זוית ראייה אלכסונית כלפי מטה, המאפשרת לראות את השמש באיחור, גם כשהיא מעלה או שתיים **מתחת** האופק. והנה הלא "זוית ראייה" זו קיימת רק כשיש מדרון פנוי עד האופק, אבל כשיש הרים ממול, הרי הזוית לא קיימת! ואין בין זה למקום מישורי שאין לו "זוית ראייה" זו!

וענין "ניכוי הרים" לא שייך כאן כלל, וכמוש"כ. כי "ניכוי הרים" הכוונה לנכות "הסתרה מוקדמת", ור"ל דאם יש הר שהוא גבוה **יותר מהעיר**, והוא מסתיר את השמש **קודם** השקיעה האמיתית, דהיינו כשהשמש עדיין באלכסון כלפי מעלה, אז אנו אומרים שאין זה "שקיעה" אלא "הסתרה", היות והשמש עדיין **מעל** האופק, אלא שהיא נסתרת, מחמת ההר שהוא גבוה **יותר מהעיר**, [ואין הבדל בין גג של מערה המסתיר את השמש מלמעלה באמצע היום, להר המסתיר את השמש לפנות ערב], אבל לנכות **מתחת** לגובה העיר, כמו שרוצים בירושלים, זה לא ניכוי "הסתרה

מוקדמת", כי השמש הרי באמת כבר שקעה מתחת האופק, אלא זה "יצירת" זוית ראייה דמיונית אלכסונית כלפי מטה, שאיננה קיימת במציאות! כדי להחשיב "כאילו" השמש נראית עדיין, וזה דבר זר ומוזר שאין לו שום הבנה! ואין שום סיבה לדון כך!

ותמיהה נוספת יש כאן. דהנה באמת כדי שהשמש תיראה בעיר שלימה לאחר השקיעה המישורית, צריך שכל העיר תשב במדרון כלפי מערב, אבל בעיר היושבת בשטח הרוחב של גובה ההר, [כמו העיר "ירושלים"], לא תיראה השמש אלא בקצה העיר שבשיפוע ההר, אבל לא בכל העיר, כיון שרוחב השטח מבטל את הזוית האלכסונית. וא"כ, כדי לאחר את השקיעה בכל ירושלים, לא רק שצריך "לנכות" את הרי הקסטל, אלא צריך גם כאילו "לחתוך" באלכסון בכל שכונה ושכונה את ההר עצמו של ירושלים, כדי "ליצור" כאילו "זוית ראייה" אלכסונית, ואין לזה שום טעם והגיון! וגם לפי ההבנה של בעלי הלוחות בגדר הענין של "ניכוי הרים", כאן ה"ניכוי" איננו מובן כלל! כי בודאי לא שייך להחשיב את השטח של העיר עצמה כ"הפרעה חיצונית" ו"לנכות" את השטח עצמו! וכמו שפשוט כי במישור ארוך הגבוה כולו מעל פני הים, אין לאחר כלל את השקיעה, וזאת גם לדעת בעלי הלוחות! וא"כ כל שטח העיר ירושלים צריך להיות נידון כמישור ארוך, ואין לאחר כלל את השקיעה, ואע"פ שכל השטח של העיר גבוה מפני הים!

ועולה מכ"ז, כי גם בלא ספקו דהגראז"מ, א"א כלל לאחר את השקיעה בירושלים אחרי זמן השקיעה המישורית, כיון שבמציאות כבר אין השמש נראית, ו"ניכוי הרים" לא שייך כאן כלל, מכל אחת משני הסיבות שכתבנו, וא"כ אין שום יתרון לגובה של העיר! וא"כ יש לקבוע אז, את זמן השקיעה, וכמו בשאר מקומות שאין להם זוית ראייה המאחרת את השקיעה, דדא ודא אחת היא!

[והנה יש שהסכימו לכל הנ"ל, אך טענו שאם יש בעיר או בסמוך לה איזה שהוא מקום שהשמש נראית, זה מאחר את השקיעה לכל העיר. וכך חישובו בעלי לוח "ביכורי יוסף", ויצא להם זמן הקרוב לזמן של הרב מנת, וזאת ע"י ראית השמש בבית וגן או בגילה או במושב אורה הסמוך לירושלים.

אבל באמת זה תמוה מאד, (וגם בעלי הלוחות מסכימים לזה), איך אפשר לאחר את השקיעה בכל העיר, ואפילו בשכונות מרוחקות מרחק רב מאד, בגלל שבקצה העיר או סביבותיה אפשר לראות את השמש. ואם ירושלים תתרחב עד גוש דן, או בעיר גדולה כמו ניו יורק, האם השקיעה תתאחר בכל העיר, אתמהה. וכן כתבו הגר"י מנת וה"חסד לאברהם" בפשיטות, שבודאי יש לדון בכל נקודה בעיר, בפני עצמה. (וביאר שיש שייך כלל למש"כ החיד"א שכל שנראית חמה אפילו על מקום גבוה שבעיר, לא חשיב שקיעה. כי אין הכוונה ל"סיבה", אלא ל"סימן" בעלמא, שגם בכל העיר אין כאן אלא "הסתרה מוקדמת" מחמת בתים וכה"ג, ולא מקדימים את השקיעה מחמת "הסתרה מוקדמת").

ככל הדברים האלה כבר כתב בספר "חסד לאברהם" וכנ"ל. [כדאי מאד לעיין שם בקוני' א' סי' א' ב' וו']. וכמו כן הרב גרשון וייס שליט"א בספרו "יום ולילה של תורה" סימן י"ג, חולק בתוקף על שיטת הלוחות, מטעם זה. וכן הגר"ד פפיס שליט"א טוען זאת בקונטרס "זמן שקיעת החמה" (עמ' עז ועז וצו). וכן קבלנו מכתב מהגאון ר' נתן רוטמן שליט"א, וז"ל המכתב: "דברי הרב הגדול ה"חסד לאברהם" נראים נכונים וברורים, שאין מקום לאחר מהשקיעה המישורית אלא משום שרואים בפועל את השמש באופק... וככל שכתבת במכתבך בבהירות הסברא. וכשגרנו בונה יעקב עורר על כך הגאון ר' אליהו דוד רייכמן, שצריך להקפיד על השקיעה המישורית, כיון שה"נראית" אינה "נראית". עכ"ל.

ב. והנה יסוד שיטת הלוחות הוא ע"פ הגר"י"מ טוקצ'ינסקי זצ"ל, שנקט כן בספרו "בין השמשות", מסברא דיליה, ואמנם כבר קדמו הגר"ח"ד שפיצר זצ"ל בספרו "נברשת", שנוקט וכותב שהשקיעה בירושלים היא בזמן השקיעה בים, וכמו כן ר' נתנאל סופר וחבירו, הלכו לתצפת על השקיעה בים מההרים שסביב ירושלים, ועשו מזה לוח לזמן השקיעה בירושלים. אלא שכבר הוכיח ה"חסד

לאברהם" מתוך דברי ה"נברשת" בכמה מקומות בספר, שהוא סבר בטעות שקביעת השקיעה בירושלים לפי השקיעה בים, היא שוה לשקיעה המישורית, שהרי כתב שע"י ניכוי ההרים תהא השקיעה בירושלים שוה ליפו, (מלבד ההפרש המועט מחמת הריחוק למערב). [וגם לא דן בדבריו על הנושא של איחור השקיעה מחמת הגובה, וכמו שדן הגרימ"ט, אלא רק על הנושא של ניכוי ההסתרות]. ויתכן שגם הר"נ סופר נמשך בזה אחרי ה"נברשת". והגרימ"ט הוא זה שנקט בפירוש את "שיטת הלוחות", דמנכים הרים גם לשקיעה המאוחרת אחרי השקיעה המישורית.

אלא שבאמת גם הגרימ"ט עצמו לא הוה ברירא ליה להורות כן למעשה, אחרי מכתבו של מרן הגראז"מ זצ"ל אליו. וכמו שכתב בספרו [עמ' קנח], כי לא אמרתי דבר זה כדבר פשוט וברור, וכיון שהדר"ג מערער בזה, איני כדאי שיסמכו עלי בדן קשה כזה, ואולי יתברר הדבר במשך הזמן על ידי או על ידי אחרים. [וזאת, גם אם רואים בפועל את השמש, וכ"ש אם במציאות לא רואים כלל, וכנ"ל].

וכמו כן בלוחות שהוציא הגרימ"ט **לא פרסם כלל את זמני השקיעה!** ורק פרסם את זמן הדלקת הנר בע"ש. אלא שבעלי הלוחות הבאים אחריו החליטו לקבוע ולפרסם כן למעשה, ה"ה הלוח של ר' משה שפירא, שקבע את הזמנים לפי שיטה זו, וכן לוחות מסחריים למיניהם שהעתיקו את זמני השקיעה מהטבלאות שבספרו "בין השמשות". וגם אחר פטירת הגרימ"ט לא רצה בנו ר' ניסן אהרן זצ"ל להכניס ללוח את זמני השקיעה, [ואע"פ שבקשוהו להכניסם, כפי ששמענו מבנו שליט"א] עד שנת תשד"מ, שאז התחיל להכניס את השקיעה, אחרי שבלא"ה הזמנים נתפרסמו ע"י הלוחות המסחריים שהעתיקו את הזמנים מספרו וכנ"ל.

וכיום [מלפני כ-25 שנה] הלוח הנפוץ והמדויק "עיתים לבינה" ממשיך את השיטה, והוא נסמך על הגרי"י מנת שליט"א שדעתו להקל בזה, על פי מה שהאריך בספרו להוכיח שהגובה מאחר את השקיעה, וגם להוכיח את הענין של "ניכוי הרים", וכאן הוא "מצרף" את שניהם יחד. אבל לענ"ד זה תמוה, וכנ"ל, דבשקיעה מאוחרת ודאי לא שייך לנכות את ההרים **שמתחת** גובה העיר וכמו שביארנו, ואין זה שייך כלל ל"ניכוי" הרגיל, שהוא בהרים המסתירים מעל גובה העיר. [ובאמת גם הגרי"י מנת שליט"א בכמה מקומות בספרו, מזהיר שיש למעשה לחוש לספק דהגרא"ז, ולהחמיר כהשקיעה המישורית. ועוד הוסיף וכתב (בעמ' 32 וע"ע בעמ' קלא) את סברתנו בעצמה, שכיון שבפועל אין השמש נראית, י"ל דנתחזק הצד שיש ללכת אחרי השקיעה המישורית].

ומסתבר שגם הגרימ"ט לא היה מסכים למה שקורה היום, שה"שקיעה" מתפרסמת כדבר פשוט וברור, והוא הלא לא רצה לפסוק ולהקל למעשה, והדבר התגלגל ויצא מכלל שליטה, ע"י אחרים שהלכו ופרסמו את שיטתו, להלכה ולמעשה.

ועוד מבואר בדברי הגרימ"ט שם כי **לא היה ידוע לו על שום הוראה ממי מגדולי ישראל, שהורה להקל קולא זו**. שהרי כתב שם [עמ' קס] אני בעניי הייתי עומד על שלי שגם באותם ארבעת הדקות שלפני 12 יש להחזיק גם בירושלים ליום, אולם כאשר אמרתי, מכיון שהדר"ג שדעתו רחבה אינה מסכמת לי בפרט זה, **וטרם שמענו בזה חוות דעת שאר גאוני דורינו וארצינו**, איני ראוי שיסמכו עלי בחומר כזה למעשה, למול בש"ק בנוולד בש"ק לפנות ערב, תוך 4 דק' קודם 12.

וגם ממקורות אחרים לא ידוע על הוראה מגדולי ישראל להקל קולא זו, [ואדרבה יש מקורות מחכמי ירושלים שהורו להחמיר בזה, וכפי שיובא לקמן בע"ה], מלבד מקור אחד שיש שהביאו לשיטת הלוחות. והוא מעדות שמעיד בעל ספר "נברשת", ששמע ממרן הגרי"ש סלנט זצ"ל ב' הוראות. א', דתינוק הנוולד עד שעה 12 בערב שבת, נימול בערב שבת. ב', דתינוק הנוולד 10 דק' אחרי שעה 12 נימול בשבת. והרב שפיצר הקשה לו דהוראות אלו סותרות זו את זו, ולא ענהו הגרש"ס. ולאחר כמה שנים בקשו הגאון האדר"ת לחזור ולשאול את הגרש"ס, האם הודה אז לסברת הרב שפיצר שא"א להקל למול בשבת את הנוולד 10 דק' אחר 12, ובא וקרא לפני הגרש"ס את כל השו"ט הנ"ל, ולבסוף נתן לו הגרש"ס רשות להוסיף על ה-10 דק' הנ"ל, עוד 12 דק', ס"ה 22 דק' אחרי 12

כיון שהמילדת שוהה מלהודיע, עכת"ד]. והנה לפי עדות בעל ה"נברשת", הרי לכאורה הורה מרן הגרש"ס זצ"ל להקל כשיטת הלוחות.

אלא שבספר "בין השמשות" [עמ' סז] כתב הגרימ"ט עצמו וז"ל ובספר נברשת הביא בשם ח"י מו"ר הגר"ש סלנט זצ"ל בענין נולד בין השמשות, **דברים לא ברורים ולא מחוורים כלל, ואין לסמוך על שמועות אלו**. עכ"ל. וכן לעיל הבאנו את דברי הגרימ"ט, שכתב כי לא שמע בזה שום הוראה מגדו"י, הרי שהגרימ"ט עצמו לא סמך כלל על שמועה זו! [ויש להוסיף עוד כי ה"נברשת" בהשמטות (ח"ב עמ' כ-כב) מביא באריכות מה שהקשה לו בשנת תרס"ב "אחד ירא וחרד" על שיטתו, ואת מה שתירץ לו, והוא לא מזכיר כלל את הוראת הגרש"ס שהוא עצמו שמע מפיו מספר שנים לפני זה. ויתכן שמוכח מזה, שלא היה ברור אפילו להרב שפיצר עצמו, שהגרש"ס באמת הסכים לשיטתו]. ומלבד זאת, ישנה שמועה סותרת מהגרש"ס, שמסר מרן הגרש"י אויערבאך זצ"ל לגיסו הגר"א הורביץ זצ"ל. וכך כתב בספרו "ארחות רבינו" [ח"ג עמ' קנ]: ואמר לי גיסי מוהרש"י הוראה בשם הגר"ש סלנט זצ"ל, ילד שנולד 3 עד 4 דק' לפני שעה 12, הורה הגרש"ס בירושלים לעשות הברית בתשיעי ולא בשמיני, משום שבירושלים השמש כבר לא נראית אז, והחשיבו כבין השמשות, ולא משום שחוששים לשעונים לא מדויקים כמו שאומרים אחרים, והוראה זו רק בירושלים. ע"כ. [וגם הגרמ"מ קארפ שליט"א שמע מהגרש"י כי הוראה זו היא מהגרש"ס]. וכיון שכן, קשה מאד לסמוך ולהקל ע"פ עדות זו של ה"נברשת".

[ויש מי שטען, כי שמע מזקן אחד ששמע מהר"מ שפירא, כי את זמני הלוח עשה ע"פ הדרכת מהרי"ל דיסקין זצ"ל שהורה לו לקבוע את השקיעה כפי השקיעה בים. אך לאחר בירור פשוט עולה, כי הר"מ שפירא היה בן 12 בלבד! בפטירתו של מהרי"ל דיסקין, [הר"מ שפירא נולד בשנת תרמ"ו, ומהריל"ד זצ"ל נפטר בטבת תרנ"ח]. כך שאין היתכנות כלל לסמוך על שמועה זו. ובנוסף, הרי ה"נברשת" מעיד כי מהריל"ד אמר לו, כי לענין השקיעה אינו מכריע, ורק לענין הנץ פסק לו, עיי"ש. ובנוסף, איך יתכן שהר"מ שפירא "קיבל" ממהריל"ד, והגרימ"ט לא ידע מכלום?]

ולענין ההסכמות על הספר "נברשת", עיין בסוף, במה שהבאנו בזה צילום מקונטרס "זמן שקיעת החמה" להגר"ד פייס שליט"א.

ג. והנה יש שטענו שהמנהג בירושלים היה להקל בזה, ולנקוט כבעלי הלוחות [שהשקיעה היא בשעה 12, דהיינו בשעת קריאת המוגרב, שזהו זמן השקיעה בים]. אך באמת יש ראיות להיפך, דלא נהגו להקל כלל, אחרי הזמן שהשמש נסתרת, ואינה נראית בעיר. ראשון לכל הוא מרן **החיד"א** בברכי יוסף [או"ח שלא ז'] שכתב כל שנראה שמש אפילו בדבר הגבוה בעיר, מונין מאותו יום, וכשאין נראה כלל בשום דבר, מונין להבא. וכן **המנהג** בירושלים ובחברון מזמן גאוני הדורות אשר לפנינו. עכת"ד.

וכן בתקופה מאוחרת יותר כששאל הגאון ה"בן איש חי" [רב פעלים ח"ב יט] על **מנהג** ירושלים וחברון בזה, מאת הרב החסיד ר' אליהו מני נר"ו השוכן שם, הוא הביא לו את המנהג הנ"ל שכתב החיד"א. [וכן בספרו "בן איש חי" (שנה א ויקהל ט) פסק כן דהשקיעה היא כשאין השמש נראית בעיר, שהוא 7 דק' לפני קריאת המוגרב. וכן הגר"ח פלאגי זצ"ל (שו"ת לב חיים ח"ב קלד) פסק דשקיעה"ח היא 10 דק' קודם שעה 12 ממתי שאין השמש נראית, וציין לדברי החיד"א הנ"ל].

וכן הג"ר **יוסף שוורץ** זצ"ל שהיה הראשון שעשה "לוח" בירושלים, קבע בלוחותיו [בשנת תרכ"ב] את השקיעה לפי הזמן שהשמש נסתרת בפועל מהעיר, כמובא בספר "נברשת" [עמוד נ"ו]. וגם בספרו "דברי יוסף" [דף ע ועוד] כתב דהשקיעה האמיתית היא כשנעלמת השמש מראש הר הזיתים, ויכול להגיע 10 דק' לפני קריאת המוגרב.

וכן רבני ירושלים הספרדים [בתקופתו של ה"נברשת"] הורו כך למעשה. כך הורה הג"ר **שלום מלכא** זצ"ל [מרבני בית א-ל] בספרו "וזרח השמש" [דף ה] וכתב כי השקיעה היא 10 דק' לפני המוגרב, ואם נולד אז תינוק, הוא נימול כמו בנולד למחר. וכן הגאון בעל מחבר ספר "**כף החיים**" פסק

בהרבה מאד מקומות בספרו [קלא כו וכו, ורלג ה, ורסא א וכג, ועוד] דהשקיעה היא כשאין השמש נראית בעיר, והוא כ10 דק' לפני המוגרב.

והמחבר הראשון שטען שזמן שקיעה"ח להלכה הוא בשעה 12 בזמן קריאת המוגרב, הוא בעל ספר "נברשת" שנוקט כך בספרו כמה פעמים. אך לא מבואר כלל בדבריו שכך הוא המנהג. ואדרבה הוא מביא את דברי הגר"י שוורץ ואת לוחותיו, שקבע את השקיעה בזמן שאין השמש נראית בעיר, והוא מסביר למה הוא חולק על שיטתו. וכן מביא קושיות שונות מבני דורו על שיטתו בניכוי הרים לענין הנץ והשקיעה, ומתיר בסברות וטענות שונות, אך איננו טוען בשום מקום שמנהג העולם הוא כשיטתו, או שחכמי הדור ס"ל כוותיה. [וכן כתב בלוח "עיתים לבינה" (תשנ"ט עמ' י) וז"ל: בעל ה"נברשת" טורח כמה פעמים בספרו **לשנות המנהג** שהיה נהוג להקדים השקיעה בכמה דק' מהמוגרב - ולהשוותו לזמן המוגרב. ועוד כתב שם שהזקנים החיים עמנו זוכרים שהיה נהוג להתפלל מנחה עד 6-7 דק' קודם המוגרב].

ועוד הביא שם [השמטות עמ' כ] שהקשה לו אחד על שיטתו בענין השקיעה "קשה למה נמתין עוד כ8 דק' מלחשב סוף היום, עד שעה 12, הלא עי"ז אנו גורמים להכשיל רבים ח"ו בהכנסת שבת וכו", וה"נברשת" עונה לו שבאמת אין כאן מכשול, כיון שכולם מקבלים שבת לכה"פ חצי שעה מקודם, וה8 דק' הללו "לא מעלין ולא מורידין", וכל מה שמפרסם את שיטתו הוא בשביל שיחמירו במוצ"ש וכו'. הרי דבריו ברור מללו **שבפועל אנשים אינם נוהגים להקל למעשה כשיטתו!** ולכן הוא לא ראה צורך לחשוש לטענה ששיטתו גורמת מכשול!

ויש שרצו להוכיח כי כך היה המנהג, מדברי ה"מקשן" [נברשת עמ' נח] שאמר לפני מהרי"ל דיסקין וז"ל: דבר זה ברור הוא אצל כל יושבי ירושלים, שמחשבים את הזמן בשקיעה לא כפי המציאות פה, אלא מוסיפים עוד שבעה דק' עליה כדי לחשב אותה במאוחר. והמשיך בדבריו: וכן המכריז המוגרב ממתין כנ"ל שבעה דק' ואח"כ הוא צועק, ומודיע לכל שהוא שעה י"ב, והוא סוף השקיעה ומתחיל ביהשמ"ש. ע"כ. והנה מלבד מה שברור שאותו מקשן הגזים בדבריו שאמר שהוא דבר ברור אצל "כל" יושבי ירושלים, שהרי כבר הבאנו לעיל מרבני אותה תקופה שכתבו במפורש להיפך, וה"נברשת" עצמו בספרו מביא מכמה מבני ירושלים שהקשו על שיטתו ולא הסכימו עמו. - בנוסף, הלא גם אותו מקשן לא אמר כלל שאנשים מקילים בזה **למעשה**, ואדרבה, הרי הבאנו מדברי ה"נברשת" עצמו כי אף אחד לא סומך על דבריו **למעשה**, רק כוונתו שהם סוברים כך **בסברא**, ונפ"מ למעשה לענין ה"נץ" וכמו שממשיך שם בדבריו.

ובנוסף לכך, אף אותם מבני ירושלים שקיבלו את דברי בעל ה"נברשת" באופן עקרוני, הרי כבר כתבנו לעיל, שמבואר להדיא בכמה מקומות ב"נברשת" שכל יסוד שיטתו הוא מפני שחשב בטעות שע"י ניכוי ההסתרות באנו לשקיעה האמיתית, המישורית, והשקיעה בירושלים שוה לשקיעה ביפו שהיא בגובה הים. ומעולם לא עלה על דעתו לעשות את ה"ניכוי" של הלוחות, שהוא **אחרי** השקיעה האמיתית, המישורית. ואם כן אף שיטתו של בעל ה"נברשת" ובית מדרשו, אינם סיוע כלל לשיטת הלוחות!

והנה יש שטענו עוד שניתן להוכיח את "מנהג ירושלים" ממה שקריאת המוגרב שהיא בשעה 12 היתה נקראת בפי העם בשם "שקיעה", כפי שנראה מלשונו של הגרימ"ט בכל מקום בספרו, וגם כך שמעו מזקני הדור ההוא. אך נראה פשוט שאין זה ראיה כלל לשקיעה **ההלכתית**, ולהנהגה למעשה בכל מצוות התורה, כי באמת לא סמכו ע"ז כלל **למעשה** לעשות מלאכה או הפס"ט עד אז, וכנ"ל, ומה שקראו לזה "שקיעה" הוא מחמת החישוב של הישמעאלים אנשי המוגרב שהם קבעו אז את ה"שקיעה" ואת השעה 12 של השעון הערבי שהיה נהוג בירושלים, [אשר לפיו, בכל יום בעת ה"שקיעה" השעה היא 12] וכל אחד כיוון את שעונו ע"פ "שקיעה" זו. ובאמת דבר זה מפורש בדברי הגרימ"ט בספרו "בין השמשות" [עמ' פד] שהביא מה"דברי יוסף" ומ"זרח השמש" ומזקני ירושלים, כי קריאת המוגרב היתה כ10 דק' **אחרי** השקיעה, והיתה נקראת בפי העם בשם "שקיעה"!

ועולה מהדברים, כי אין שום בסיס לומר שהיה כזה "מנהג ירושלים", ואדרבה, יש ראיות שהיה מנהג להיפך מזה. וכן מוכח מדברי הגרימ"ט עצמו שדן בזה מדעתא דיליה, וגם שמע את טענות הגראז"מ, ולא מביא שום ראיה מ"מנהג ירושלים", ומי לנו גדול מהגרימ"ט בקי ב"מנהגי ירושלים"! והדברים ברורים!

ד. והנה יש שרצו לסמוך על הא דשתקי רבנן, ולא מיחו, וא"כ מסתמא מסכימים לקולא זו של בעלי הלוחות. והנה מלבד הא דבאמת לא כל הגדולים נכנסו לבירור נושא זה לעומק, [וביותר, שהרי במשך הזמן הדברים מתלבנים ומתבררים יותר ויותר, ואף לא רחוק לומר שאם הגרימ"ט היה רואה את דברינו, היה מסכים להם, והלא הוא בעצמו השאיר את הדבר לבירור ע"י אחרים! וכנ"ל], גם בלא"ה נראה דאין זו טענה כלל, משום שהרי בשעתו לא נדפסו כלל זמני השקיעה בלוח לא"י, וכנ"ל, ולא היה במי למחות, ועל מה למחות.

ובנוסף, הלא בעבר אנשים לא סמכו על זמני הרב טוקצ'נסקי בצמצום, [ובפרט בכל השנים שלא נתפרסם זמן השקיעה בלוח לא"י, ואנשים ידעו את השקיעה "בערך" ע"י זמן הדלקת הנר בע"ש, או ע"י "שעון ארץ ישראל" שהיה בבתי הכנסת, (שהשקיעה כל יום בשעה 12), וא"כ ודאי שלא צמצמו]. והרי בערב שבת כולם קיבלו שבת מוקדם, וכן לענין הפס"ט הקדימו ברווח, [וכן פרסם מרן הגרז"ר בנגיס זצ"ל בשנת תשי"ח וז"ל: הנני לפרסם... להזהיר לכל בנות ישראל לעשות את ההפס"ט דוקא מלפני זמן בין השמשות, היינו מבעו"י כשהחמה עדיין נראית. ע"כ]. וכן לענין תפילת מנחה, נהגו בבתי הכנסת לקבוע את זמן מנחה בכל יום, חצי שעה לפני השקיעה (30: 11 לשא"י) ולכן לא היה מצוי בזה מכשול, ולא היה צורך למחות על כך. [וכשהיתה שאלה של ברית מילה, ידעו שצריך לשאול ולברר]. ומשא"כ כיום, שהלוח מדייק ברבעי דק', ואנשים סומכים ע"ז **בצמצום**, ועושים מלאכה בער"ש או הפס"ט עד הרגע האחרון, וכ"ש שמתפללים מנחה לכתחילה בצמצום.

ועוד, דבאמת הרבה מן הגדולים עוררו שלא להקל כזמני הלוח. ראשון לכל הוא מרן הגראז"מ זצ"ל, שנסתפק אפילו במקום שהשמש נראית "בפועל". וכן בספר "בירור הלכה" (תנינא יו"ד עמי מב) כתב וז"ל: שמעתי מהמוהל הרה"ח ר' נחום ברגמן שליט"א ששמע ממרן הגרצ"פ **פרנק** זצ"ל, שבין השמשות מתחיל 4 דק' לפני השקיעה, [א"ה, כוונתו לשקיעה של הגרימ"ט], והדבר מאושר מעוד עדויות... סו"ד ראוי לברר זמן השקיעה במישור... ועל פיו לשפוט אם הגיע זמן בין השמשות. ע"כ.

וכן היתה דעת מרן הגרש"ז **אויערבאך** זצ"ל כמוש"כ החסד לאברהם ששמע מהגר"א נבנצל שליט"א בשם מרן הגרשז"א, כי מדינא צריך להקדים 5 דק' לפני הזמן שבלוח, ודוקא בירושלים, מפני טעות הלוחות. וכן הגר"א הורביץ מסר כך מגיסו הגרשז"א, וכנ"ל, וכעין זה כתב גם בספר "שבות יצחק" (נר שבת פי"ז) בשם מרן הגרשז"א זצ"ל, וגם בשם מרן הגרי"ש **אלישיב** זצ"ל.

ועוד מפוסקי דורינו כתבו דיש להקדים לשקיעה המישורית, ה"ה הגר"ש **דבילצקי** זצ"ל (בקוני "לפני שמש" נדפס ב"ישורון" חלק מ' עמ' קצז). וכן הגר"מ **ברנסדורפר** זצ"ל (בשו"ת "קנה בושם" ח"ב סי' עה ועו). ומובא שם גם מכתבו של מרן הגרי"י **וייס** זצ"ל שהסכים עם דברי הגר"מ ע"ש. וכן דעת הגר"מ **פוזנא** שליט"א בעל "אור המאיר", וכמבואר בספרו. וכן בטבלאות הזמנים שלו, קבע את זמן השקיעה בירושלים לפי השקיעה המישורית. וכן מרן הגר"נ **קרליץ** זצ"ל והגר"פ **שיינברג** זצ"ל, ויבלחט"א הגר"מ **שטרנבוך** שליט"א במכתבם משנת תשס"ד (מובא בקוני "זמן שקיעת החמה" עמ' ה) הורו להקדים את השקיעה בירושלים ע"ש.

ה. סוף דבר, לפי הסברא ובירור הענין שהארכנו לבאר לעיל, הרי שלענ"ד זמן השקיעה של הלוחות, **הוא שגגה! והוא אינו מובן כלל!** וגם ביררנו כי אין בזה "מנהג ירושלים", או הוראה ממי מגדולי

ישראל שנוכל לסמוך עליה להקל בזה, וגם הגרימ"ט בעצמו לא רצה שיסמכו עליו בזה למעשה, וכפי שהבאנו לעיל. ואדרבה, יש פוסקים רבים שהורו בזה לחומרא, - ואם כן, לענ"ד יש לקבוע ולפרסם בלוחות את זמן השקיעה, **כזמן השקיעה המישורית!** ונחזור ונדגיש כי כל מה שכתבנו הוא גם בלא ספקו דהגראז"מ זצ"ל, [שבאמת יש שחששו לו]. וזאת, מחמת הסברא ובירור הענין שכתבנו לעיל, שכיון שבפועל אין השמש נראית, **לכ"ע אין שום טעם והיתכנות לאחר את השקיעה אחרי זמן השקיעה המישורית!**

והלא מדובר כאן **בחמורות שבחמורות**, כגון לענין שבת, והפס"ט [ומו"ד]. וכן נוגע לענין תפילת מנחה, וערב ט' באב. וכן לענין מילה בנולד סמוך לשקיעה, [ומעשה שהיה לא מזמן, שמלו 3 דק' לפני השקיעה של הלוח]. ולעוד כמה וכמה עניינים. והמציאות היא שאנשים סומכים **בשופי ובצמצום** על הלוח, וסבורים שהלוח זה הלכה פסוקה, ודבר ברור. ובאמת, אין זה אלא קולא יתירה שאינה מובנת! וכמוש"כ. ובכל דבר בודאי כולם נוהגים לצאת מכל חשש ופקפוק, אבל בדבר הזה, מחוסר ידיעה, הולכים אחרי הלוח, בחמורות כאלו! ומעשים שבכל יום שמגיעים לרבנים שאלות של הפס"ט שנעשה 2 או 3 דק' לפני השקיעה של הלוח, והמורי הוראה "סומכים" על הלוח, ומכשירים. [ומה שהלוח מדפיס בכל עמוד כי ראוי לחוש ולהקדים כמה דק' בשקיעה, אנשים לא מתייחסים לזה. ופוק חזי מאי עמא דבר].

ויש לציין, כי ללא שינוי בלוחות, לא יועילו כ"כ הוראות בע"פ, וכמו שעד היום לא הועילו הוראות גדולי ישראל שהבאנו דבריהם לעיל. ואנשים לא יודעים מזה כלל, או שלא זוכרים את זה, וגם בטוחים שאין לפקפק על הלוחות המתפרסמים לכלל הציבור. **כי כח ההשפעה של הלוחות הוא עצום!!** ואם באמת צריך לעשות תיקון בענין זה, זה חייב להיות **בתוך** הלוחות. ועל כן לענ"ד א"א להשאר בזה עם הוראה בע"פ ש"יש להחמיר" וכה"ג, אלא יש לתקן בלוחות עצמם!! [וגם נראה שלא כדאי לפרסם שני זמני שקיעה, זה לצד זה, כי זה יבלבל את האנשים, ואנשים צריכים דבר ברור! ולכל היותר אפשר להדפיס את השקיעה המאוחרת, בלוח העליון, כמו שהיום הם מדפיסים שם את השקיעה המישורית]. ונציין, כי גם כיום, בהרבה ערים קובעים הלוחות את השקיעה כהשקיעה המישורית, ולא מאחרים מחמת גובה העיר. וזאת מחמת מנהג המקום מקדמת דנא, או מחמת הוראת רבני העיר. ולפי כל מה שכתבנו, הדבר מתבקש גם בירושלים ובשאר ערים דכוותה.

מי שיש בידו לפעול ולתקן בזה, תהיה זכות הרבים תלויה בו.

לבירורים ופרטים נוספים ניתן לפנות לטלפון 054/8457648